

Krikščioniškoji klasika

PROTAS, PAŽĮSTANTIS SAVE PATĮ: DVYNIO SUTIKTUVĖS? AUGUSTINO *DE TRINITATE*

Gintarė Kurlavičiūtė

Vilniaus universiteto

Filosofijos istorijos ir analitinės filosofijos katedra

Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius

El. paštas: gintare.kurlaviciute@fsf.vu.lt

Straipsnio objektas yra proto, pažįstančio save patį, problema Augustino veikale De Trinitate. Tvirtinama, kad ši problema yra sprendžiama keliomis tarpusavyje nesuderinamomis kryptimis, cirkuliuojančiomis fautes de mieux statusu. Viena vertus, proto savęs paties pažinimo aktas (notitia sui) svarstomas kaip nuo proto atskiras ontologinis vienetas, įgaunantis ir substancijos, ir akcidenčios statusą. Kita vertus, skirtis tarp proto ir savęs paties pažinimo yra panaikinama, mens ir notitia sui pamąstomos veikiau kaip dvi sąvokos, nurodančios tą patį ontologinį vienetą. Ši skirtingų sprendimo linijų simbiozė gali būti pateisinama tuo požiūriu, kad užklausia via analogiae tarp materialiosios ir inteligibiliosios plotmių pagrįstumą, t. y. pažinimo principų, galiojančių vienoje plotmėje, perkėlimo į kitą plotmę teisėtumą.

Pagrindiniai žodžiai: Augustinas, protas, savęs paties pažinimas, meilė sau pačiam.

Atsiliepusiųjų į Senajam Pasauliui gerai žinomą imperatyvą γνῶθι σεαυτόν arba *cognosce te ipsum* sąrašė aptikti Augustiną nėra sunku, jo mąstymo būdas vienbalsiai pelno introspekcijos, atidumo vidinėms patirtims laurus. Terminologiniai pavidalai, kurie galėtų būti laikomi jų ženklais, Augustino veikaluose įvairuoja: tai ir „grįžti į save“ (*redire in se ipsum*), „sugrąžinti sau save“ (*se sibi reddere*), „surinkti, sutelkti save savyje“ (*se ipsum in se colligere*), „būti nukreiptam į save“ (*in se intendi*), „būti sugrąžintam, pasuktam atgal“ (*reverti*), „gręžtis, būti atgręžtam“ (*convertere, converti*) į Dievą, tiesą (O'Daly 1987: 208). Nors tokie veikalai kaip *Confessiones*, *Soliloquia* yra tapę klasikiniiais šį braižą liudijančiais pavyzdžiais, mūsų tolesnis dėmesys telksis į savo atgimimą švenčiantį *De Trinitate*,

kuriame svarstymas *modo interiore* režimu skleidžiasi itin rafinuotu pavidalu.

Siekiant įvertinti poreikį persvarstyti *De Trinitate*, iš karto reikia pažymėti, kad šio veikalo interpretavimo tradicija yra dvilypė – *De Trinitate* rado vietą tiek filosofijos, tiek teologijos klausimams skirtose lentynose. Pavyzdžiui, Michaelis Schmausas, Ephraemas Hendrikxas jį laikė teologiniu tekstu ir pasitelkiamus filosofinius įrankius vertino veikiau kaip pagalbinius; tokie protestantų istorikai kaip Adolfas Harnackas, Reinholdas Seebergas, Olivier du Roi veikalui reiškė pretenzijas dėl perdėto filosofškumo ir svarstymo, paremto Apreiškimu, stokos (Crouse 1985: 501–502). Požiūrių išsiskyrimas leidžia įtarti mažų mažiausiai tai, jog *De Trinitate* nėra filosofinis veikalas klasikine prasme.

Šio įtarimo stiprinimo linkme žengti leidžia veiklą atskleidžiantis pareiškimas, kad jis yra nukreiptas prieš klaidingus aiškinimus (*adversus... calumnias*) (trin. I.1.1) – ši užuomina galėtų reikšti, jog svarstyti Švč. Trejybės klausimu Augustinas imasi vedamas paklusnumo Bažnyčios autoritetui, apibrėžiančiam tiesą ir klaidą. Užsklęsti veiklą renkamasi veikiau prašymu, maldavimu, o ne svarstymu (*precatione melius quam disputatione*) (trin. XV.27.50) – tai vėlgi galėtų būti pretekstas filosofams padėti veiklą į šalį ir verčiau rinktis sklaidyti Augustino ankstyvųjų raštų puslapius, labiau atitinkančius filosofinio svarstymo formatą. Tačiau šiandien *De Trinitate* ne tik lieka ant filosofiskai angažuotų Augustino tyrinėtojų stalų, bet, kas dar labiau netikėta, didžioji dalis šį veiklą pristatančios literatūros atiduodama perrašyti. Tokia situacija susiklostė dėl įvykusių poslinkių Augustino tyrimuose ir ypač žiūros būdo į *De Trinitate* per pastaruosius du–tris dešimtmečius (Williams 2012: VII–VIII). Nuo šiol *De Trinitate* laikomas ne vien vakarietiškos teologijos apie Švč. Trejybę etalonu, bet ir vienu iš reikšmingiausių Augustino epistemologinių, antropologinių pažiūrų šaltinių. Nuo šiol nebėra pateisinama veikale plėtojama *scientia* ir *sapientia* perskyra redukuoti į modernią dichotomiją tarp empiriškai grįstų svarstymų ir tikėjimo tiesų; ar proto, gebančio pamąstyti save patį, analizę – į Renė Descartes'o teoriją, kaip pirmosios tąsą ir eksplikaciją. Klausimas, ar galime Dievą pamąstyti kaip daugialypį (*multiplex*) ir, jei galime, kas būdinga šiam daugialypumui, šiandien yra laikomas veikalo šerdimi. Jei šis probleminis telkinys iš tiesų yra *De Trinitate* ašis, tada sutinkame Augustiną, ne tik įžengiantį į IV–V a.

dogmatinius debatus, bet ir išitraukiantį į diskusiją su Aristotelium, Platonu, Plotinu.

Proto¹, pažįstančio save patį, problemos koordinatės – veikale, kurio antraštė skaitytąją nuteikia teologinių klausimų darbotvarkei – yra lig šiol tyrinėtojus stebinantis Augustino sumanymas. Papildomo rafinavimo šiam svarstymui suteikia siūlomos mentalinių triadų variacijos – pavyzdžiui, kai mąstymu yra atsigręžiama į save patį, iškyla triada, trejybė (*quando ad se ipsam cogitatione convertitur, fit trinitas*) (trin. XIV.10.13). Mėginimų įspėti Augustino motyvus, galėjusius įkvėpti būtent tokią svarstymo kryptį, būta įvairių. Paplitusiu požiūriu, Augustinas siekęs protą ir Dievą,

¹ Augustino sąvoką *mens* versdami protas vadovaujamės Johannesio Brachtendorfo pastebėjimu, kad lotynų kalboje ši sąvoka apima du reikšminius laukus: viena vertus, *mens* nurodo vidujybės ašį, centrą (sinonimai *animus, cor*), kita vertus – intelektualinį potencialą ir jo aktualizavimą (sinonimai *intellectus, intelligentia, ratio, cogitatio*) (Brachtendorf 2010: 1270). Taip pat atsižvelgiame į tokių vertėjų kaip Stepheno McKenna'os (1963) ir Edmundo Hillo, Johno E. Rotelle'o (1991) sprendimą *mens* atitikmeniu anglų kalba laikyti sąvoką *mind*. Paminėtina, kad vertimų į kitas kalbas atvejai teikia pagrindo svarstyti ir alternatyvias *mens* vertimo galimybes – kaip siela ar dvasia. Pavyzdžiui, Augustino pasiūlyta triada *mens et amor et notitia eius* (trin. IX.4.4) į italų kalbą verčiama kaip *lo spirito, il suo amore, la sua conoscenza* (Trape, Sciacca, Beschin 1973) ir kaip *la mente stessa, il suo amore, la sua conoscenza* (Catapano, Cillerai 2012). Vertėjai į prancūzų kalbą šią triadą pateikia kaip *l'âme, son amour, sa connaissance* (Agaesse, Moingt 1955) ir kaip *l'âme elle-même, l'amour et la connaissance de soi* (Douzieme 1868). Vokiečių kalba ši frazė nuskamba kaip *der Geist und seine Liebe und seine Kenntnis* (Schmaus 1935), ispanų kalba – *el alma, su amor, su conocimiento* (Arias 1985).

antropologinių ir teologinių klausimų klostus susaistyti analogijos ryšiais (O'Donovan 1980: 75). Ir iš tiesų formuluotės, kuriomis pristatoma proto triadinė struktūra, šiai interpretacijai yra palankios. Idėja apie proto, savęs paties pažinimo, meilės sau pačiam (*mens-notitia sui-amor sui*) kaip trijų substancijų triadą ir apie juos tris vienijančią tą pačią esmę tikrai nesunkiai susisieja su krikščioniškąja Dievo, kuris vienu metu yra ir trys dieviškieji Asmenys, ir vienas Dievas, samprata. Tačiau ši pažiūra nėra nepriekaištinga jau vien dėl to, kad Augustinas *De Trinitate* nevartoja sąvokos *analogia* (Ayres 2007: 42). O viename iš savo pamokslų dar ir *expressis verbis* prisi pažįsta, jog triadų dieviškuoju ir mentaliniu lygmenimis nesiekęs suprasti tarsi pagal analogiją (*quasi ad analogiam*) (s. 52.10.23). Jei seksime Augustino žodynu – jis veikiau ieškojęs atvaizdų (*imagines*), panašumų (*similitudines*), palyginimų (*comparationes*), taigi siūlęs kur kas laisvesnę jų sąryšio versiją (King 2012: 83–106). Visgi jei formuluotume pastaruoju labiau rezervuotu būdu, t. y. atsisakytume minties apie analogijas, tai nepanaikintų įtarimo, kad Augustinas turėjęs pretenziją šiais atvaizdais, panašumais, palyginimais pagilinti Švč. Trejybės pažinimą. Tada galbūt į *De Trinitate* derėtų žvelgti tarytum į Platono užmojo nutiesti panašumo (*ὁμοιότης*) ryšius tarp sielos ir valstybės (*ὁμοιος ἀνὴρ τῇ πόλει*) (resp. IX.577d) krikščioniškąjį variantą? Jei iš tiesų būta panašios ambicijos, pirmasis priekaištas galėtų būti tas, kad Švč. Trejybės pažinimo negali papildyti jokie patirties duomenys ar teoriniai modeliai, kad šio pažinimo šaltinis pagal apibrėžimą tėra Apreiškimas. Įskelti abejonę, jog saitų (kad ir kaip juos interpretuotume) tarp proto

ir trejybiško Dievo nutiesimas nebuvo pasiteisinęs projektas, nėra sunku ir dėl tolesnių priežasčių. Priekaištų sąrašas, užklausančias Augustino meistriškumo ribas, galėtų atrodyti maždaug taip: kodėl *amor*, kuri pristatoma kaip jungtis tarp *mens* ir *notitia*, savo ontologiniu svoriu sulyginama su jais; koku pagrindu *mens* svarstomas ir kaip mentalinių gebų, turinių visetas, ir kaip vienas iš to viseto atributų; kodėl *mens* privalu suvokti kaip substanciją, turinčią teisę į tvarką ir balansą; koku pagrindu *memoria*, *intellegentia*, *voluntas*, o ne kitos mentalinės gebos pelno centrinės triados statusą ir kodėl tarp jų trijų įsteigiamas esminis panašumas (Horn 2012: 205–219). Jei laikytumės kraštutinės nuomonės, kad Augustinas nesiekęs teorinio indėlio į nagrinėjamą klausimą, tada šiuos priekaištus galėtume ignoruoti pasiteisindami, jog veiklą derėtų skaityti ne kaip filosofinį triūsą, o veikiau kaip metaforų, apytikslų literatūrinių įvaizdžių žongliruotę. Tačiau ir šiuo atveju būtume priremti galynėtis su klausimu, kodėl Augustinas iškart nesusitelkė į parankiausių įvaizdžių, paaiškęusių veikalo pabaigoje, analizę, o veikiau lėtai judėjo nuo vieno nepakankamai tikslaus įvaizdžio prie kito. Peterio Kingo įtaigiu siūlymu, visos šios suminėtos versijos nėra pateisinamos: Augustino svarstymas nėra pretenzija ieškoti analogijų ir taip išvesti naujus teiginius apie Švč. Trejybės prigimtį, tačiau tai nėra ir vien tik literatūrinis žaismas metaforomis, Augustino rūpestis veikiau yra iluminacija arba betarpiška pažintinė pagava (*immediate cognitive grasp*) (King 2012: 83–106).

Siekiant įvertinti Augustino autorinio indėlio tiriamu klausimu mastą, be abejonės, pagelbėtų atožvalga į ankstesnius

šios problemos sprendinius filosofinėje tradicijoje. Tačiau tai kainuotų straipsnio ribas pranokstančią apimtį, tad vien esikiškai paminėsime, kad, ieškant save patį reflektuojančio proto problemos ištakų, pirmasis tradiciškai siūlomas kandidatas yra Aristotelis ir jo idėja apie mąstymą mąstantį mąstymą (*νόησις νοήσεως νόησις*) (met. XII.IX.1074b). Labiau išplėtotas šios problemos variantas įprastai priskiriamas Plotinui ir jo idėjai, jog Intelektas (*νοῦς*), antroji hipostazė, mąsto pats save, mąstydamas inteligibiliuosius esinius (*νοητά*), kitaip Platono Idėjas. Tačiau tai neturėtų versti manyti, kad Idėjos egzistuoja Intelekte jo minčių statusu – Intelektas ir Idėjų santykis Plotino sistemoje yra išskirtinis tuo, jog mąstantysis, mąstymo procesas ir pamąstytasis (*νοῦς, νόησις, τὸ νοητόν*) pristatomi kaip tas pats dalykas (enn. V.3.5.43). Pažymėtina, kad Augustiną tirti būtent šia linkme, t. y. sveriant jo minties bendrystę su Aristotelium, neoplatonikais, anaip tol nėra marginalus projektas: viena iš tokių autoritetą pelnusių pastangų galėtų būti siejama su tyrinėtojo Edwardo Bootho vardu (1977: 70–132, 364–401). Ne mažiau pateisinamas judesys galėtų būti ir išlygų, kylančių iš šių sugretinimų, linkme: Augustino susitelkimas proto kryptimi į save patį liudija atsisaistymą nuo platoniškųjų teorijų, kurios į pirmą planą iškėlė proto kryptį į tikrovę, pasiekiamą per glaudesnę ar atokesnę sąveiką su dieviškos prigimties Idėjomis (Brittain 2012: 313–330). Užuoat siūlę skubotą verdiktą, kurioms personalijoms derėtų užimti svarbiausią vietą tiriamame akiratyje, pažymėsime, jog klausimas, kam iš tiesų priklauso Delfų šventyklos aforizmo „Pažink save patį“ pirmasis persvarstymas, anaip tol nėra užsklęstas. Pavyzdžiui, pasak

Christopherio Moore'o naujos intriguojančios interpretacijos, šioji persona yra Herakleitas (Moore 2018: 1–21).

Taigi, tiriant proto, pažįstančio save patį, problemą Augustino mintyje galima įžvelgti ankstesnių filosofinių tradicijų tąsą, modifikaciją, taip pat jo pasiūlytame analogijų arba atvaizdų, panašumų, palyginimų su dieviškąja tikrove projekte įžvelgtina pastanga krikščioniškai Dievo sampratai suteikti racionalų pateisinimą. Šio straipsnio tikslas nėra persvarstyti Augustino skolas ankstesnėms filosofinėms tradicijoms ar kvestionuoti autoritetingų interpretacijų vertę, o veikiau naujomis įžvalgomis papildyti jau esamas ir taip atsiliepti į atgimusį *De Trinitate* analizės poreikį. Straipsnyje palaikoma Lewiso Ayreso (2017: 1–20), Rowano Williamso (1993: 131) nuomonė, kad į proto savęs paties pažinimo problemą ir apskritai visą *De Trinitate* veiklą derėtų žvelgti ne kaip į užbaigtą, bet veikiau kaip į *work-in-progress* teoriją. Tvirtinama, kad, nors Augustinas *De Trinitate* proto savęs paties pažinimo klausimą svarsto keliomis tarpusavyje nederančiomis kryptimis, šių skirtingų sprendimo linijų simbiozė yra pateisinama. Taigi protas ir mentaliniai aktai (visų pirma *notitia sui*) yra pristatomi kaip 1) lygaus ontologinio svorio vienetai, t. y. ne tik protui suteikiamas inteligibiliosios substancijos statusas, bet ir jo aktams – privilegija egzistuoti *substantialiter*, *essentialiter* režimu; 2) skirtingo ontologinio svorio vienetai, t. y. protas – kaip subjektas, laikantis savo aktus tarsi akcidenčijas; 3) vienas ontologinis vienetas, t. y. aktai, nėra nei substancijos, nei akcidenčijos, o veikiau tai, kas protą daro juo pačiu, su juo sutampa. Jei manytume, jog Augustino intencija tebuvo atvesti skaitytoją iki šios kelių

minties sluoksnių sandūros, tada lengvai pasiektume nuviliančią ir tyrimą gėsinančią išvadą: save patį pažįstančio proto klausimas nėra sprendžiamas nuosekliai, veikiau esama eklektikos, kelių konkuruojančių sprendimo būdų, tarp kurių yra išradinai laviruojama. Tačiau, užuot skelbus šį nuosprendį, tolesnė mūsų užduotis bus susitelkti į Augustino minties apologiją, argumentų, kodėl leidimas galioti tarpusavyje nederančių prielaidų sekmenims yra motyvuotas teorinis žingsnis, paiešką.

Mens ir notitia sui – to paties ontologinio svorio vienetai

Augustino teikiamas preferencijas inteligibiliajai plotmei įžvelgti nėra sunku, t. y. substancijos, kaip kažko, kas yra (*substantia ergo aliquid esse est*) (en. Ps. 68.I.5), koordinatės visų pirma priklauso šiai plotmei. Iš karto reikia pažymėti, kad, neskubėdamas substancijos statuso suteikti materialiajai tikrovės daliai, bet pirmiausia jį skirdamas Dievui ir žmogaus protui, Augustinas iš esmės žengia neoplatoniškąją mąstymo liniją. Tokios Augustino formuluotės kaip – Dievas yra substancija (trin. VI.5.7), protas yra dvasinė substancija (*substantia spiritalis*) (trin. XII.1.1), nekūniškas dalykas (*incorporea*) (trin. IX.3.3) arba tiesiog ne kūnas, bet dvasia (*nec mens corpus, sed spiritus est*) (trin. IX.2.2) – galėtų būti atraminiai taškai, parankūs nutiesti paraleles su minėta linija. Glaustai referuojant į neoplatonizmo pradininko, Plotino, mintį – jis savo simpatijas teikia platonikams, *oúsia* siejantiems su inteligibiliu tikrovės lygmeniu, o Aristotelį kritikuoja (ypač enn. VI.1.1) už kategorijų sąrašo neišsamumą, t. y. inteligibiliųjų esinių stoką jame (Chiaradonna

2014: 216–225). Kitaip sakant, Plotinui vien inteligibilusis esinys yra iš tiesų nuspelnęs *oúsia* statuso, o visa kita (*τὰ ἄλλα*) yra antrinė, žemesnio lygmens substancija. Plotino kritiška laikysena Aristotelio *Kategorijų* atžvilgiu reiškia, jog, norint iš tiesų pagrįsti Aristotelio daromas ontologines perskyras, tenka priimti Platono filosofijos įskiepi.

Žvelgiant į Augustino sąvokos *substantia* vartosenos ypatumus, svarbu pažymėti, kad jis ją dažnai gretina su sąvoka *essentia*. Toks griežtos skirties tarp pastarųjų vengimas – Augustinas *expressis verbis* jomis referuoja į istorinį šleifą turinčią *oúsia* (trin. V.2.3) – reiškia ne visada pageidaujamus teologinius sekmenis. Pavyzdžiui, kai jomis nurodoma tai, kas yra, didžiausią ontologinį krūvį turintys tikrovės elementai, Dievo apibrėžimas – *una essentia, tres substantiae* – tampa save patį paneigiantis ir taisomas sąvoką *substantia* keičiant sąvoka *persona*. Kitas šių sąvokų reikšminės sanklotos atvejis – kai jomis nurodoma daikto esmė, savastis, tai, kas dalyką daro juo pačiu, – taip pat yra ne mažiau pretenzingas. Kalbėti apie Dievą pamatinio subjekto, substrato (*subiectum* kaip *ὑποκείμενον*), kuris glūdi po kintamaisiais, t. y. kuris nėra priskiriamas niekam kitam ir kuriam yra priskiriama visa kita, terminais reikštų bent teorinę neesminių dalykų, priklausančių jam *in subiecto* režimu, galimybę (trin. VII.4.9–5.10) ir būtų neatleistina teologinė klaida. Mūsų tiriamo inteligibilaus vieneto, proto, atvejui intrigą teikia tai, kad tiek jis pats, tiek jo aktai – savęs paties pažinimas, meilė sau pačiam – pristatomi kaip pavienės substancijos (*singulum quidque substantia est*), kaip egzistuojantys *substantialiter, essentialiter* režimu (trin. IX.5.8). Jei šiuo atveju

sąvoka *substantia* nurodomas realumas, egzistavimas, tada tą teiginį galėtume laikyti įsteigiančiu savęs paties pažinimą (*notitia* ar *cognitio*) kaip proto antrininką, dvynį. Ši lūkestį kurstantys papildomi Augustino teiginiai galėtų būti šie: kai protas save pažįsta, esama dviejų dalykų, t. y. esama proto ir savęs paties pažinimo (*quaedam duo sunt, mens et notitia eius, cum se novit*) (trin. IX.4.4). Šie du vaizdingai pristatomi ne tik gimdančiojo ir pagimdytojo įvaizdžiais (*duo, gignens et genitum*) (trin. XIV.6.8), bet ir kaip savo paties akivaizda (*conspetus*), atvaizdas (*imago*), žodis (*verbum*). Pavyzdžiui, kai protas mąsto apie save, jis tarytum išvysta save, pastato save į savo paties akivaizdą (*se in conspectu suo ponat*) (trin. XIV.6.8); tarytum ištaria žodį, kuris yra visiškai atitinkantis (*par omnino*), lygus (*aequale*), tapatus (*identidem*) jam pačiam (trin. IX.11.16). Augustino sprendimas vartoti sąvoką *similitudo* galėtų būti laikomas ženklų, jog *mens* ir *notitia sui* suliejimo į vieną vienetą idėja nėra svarstoma kaip priimtina išeitis – didelis panašumo laipsnis nelaikomas pakankama priežastimi tarp jų nutrinti ribą. Pateiktos išvalgos leidžia paantrinti Ludgerio Hölscherio pastebėjimui, jog Augustino pastanga įtvirtinti *mens* ir *notitia sui* ontologinį lygiavertiškumą laikytina krikščioniškosios teologijos, steigiančios trijų dieviškųjų asmenų lygybę, sekmeniu (Hölscher 1986: 135–136).

Mens ir notitia sui – skirtingo ontologinio svorio vienetai

Kita vertus, dėmesį perkėlus į kitą sąvokos *substantia* reikšminį akcentą, t. y. kaip pamatinio subjekto, savasties, to, kas dalyką daro juo pačiu, mūsų tiriamą proto, pažįs-

tančio save patį, klausimą galima spręsti nauju (*notitia sui* kaip dvynio panaikinimo) būdu. Subordinacijos ryšį tarp proto ir jo aktų suponuoja pareiškimas, kad protas egzistuoja *per se*, o jo atliekami aktai *per aliquid* būdu: protas yra juos turintysis (*ego... haec habeo*) (trin. XV.22.42). Visgi apginti subordinacijos idėją kaip paskutinį Augustino žodį šiuo klausimu kliudo vartojamos terminijos precizijos stoka. Klausimas, ką reiškia minėtas *habere* (ar ir, jei taip, kuri iš Aristotelio *ἐχέειν* rūšių turėta galvoje?) lieka atviras. Numanomą kryptį atsakymui galėtų teikti nebent pastebėjimas, kad, uždraudęs bet kokią akcidenčijos inkluzą Dieve, Augustinas visgi nesibodi tvirtinti, jog Tėvas vadinamas Tėvu, nes jis turi (*habet*) Sūnų (trin. V.5.6).

Viena aišku, kad, protą pasiūlydamas kaip imlią akcidenčijoms substanciją, Augustinas taip pamąsto *notitia sui* ontologinį netvirtumą – akcidenčija apibrėžta kaip tai, kas kinta, kas gali būti prarandama (trin. V.4.5). Ar tai galėtų reikšti, jog *mens* egzistuoja savarankiškai, net ir panaikinus tokius jos kintamuosius kaip *notitia sui*? Siūlant atsakymą, pravartu prisiminti Augustino siūlomas trijų rūšių akcidenčijas: nuo substancijos neatskiriamas ir atskiriamas (*accidentia (in-)separabilia*), augančias ir menkstančias, tačiau galutinai neprarandamas akcidenčijas (trin. V.4.5). Neatskiriama akcidenčija iliustruojama juodos varno plunksnos pavyzdžiu: juoda spalva varno plunksnoje yra ne tuo būdu, kad plunksna gali nustoti savo juodumo, bet kad plunksna, paliaudama būti plunksna (sutrūnydama žemėje), tuo pat metu nustoja ir visų savo savybių. Atskiriama akcidenčija – juodų plaukų tapimo žilais pavyzdžiu: plaukų pražilimas reiškia ne tai,

kad juoda spalva pasitraukia į kitą vietą, užleisdama ankstesniąją vietą žilumui, o veikiau tai, kad pakinta spalvos sodrumas, plaukams nepraradus savybės būti spalvotiems (taigi juodos spalvos praradimas yra ne atskyrimo (*separatio*), bet pokyčio (*mutatio*) sekmuo). Absoliučiai neprarandama, tačiau auganti ir menkstanti akcidenција iliustruojama sielos gyvumo pavyzdžiu: siela gyvena intensyviau, kai yra išmintinga, ir silpniau, kai yra kvaila, tačiau niekada nepalauja būti gyva. Proto savęs paties pažinimo atvejį spręsti trečiuoju būdu būtų bene didžiausią sėkmę žadantis, artimiausias Augustino intencijai pasirinkimas. Kadangi *notitia sui* apibrėžiama ne kaip naujiena, išstinkanti protą, bet kaip glūdėjusio potencialo (*noscibilis, scibilis*) aktualizavimas, kaip tai, kas jau buvo sau pačiam žinoma (*sibi nota erat*) (trin. XIV.6.8). Atmesti dvi pirmąsias akcidenčių rūšis leidžia ir Augustino eksplicitinis pareiškimas, jog savęs paties pažinimas nepriklauso protui kaip spalva ar forma kūnui (*ut color, aut figura in corpore*) (trin. IX.4.5). Visgi Augustino teiginys, kad proto akivaizdoje nėra nieko (taigi ir jo paties), ko nebuvo pamąstyta (*nihil in conspectu mentis est, nisi unde cogitatur*) (trin. XIV.6.8), galėtų sukelti abejonę mūsų pasiūlyta interpretacija. Čia atkreiptinas dėmesys, kad tarp savęs paties pažinimo ir savęs paties pamąstymo aktų nededamas lygybės ženklas (*aliud sit non se nosse, aliud non se cogitare*) (trin. XIV.4.7). Augustino steigiamas protas, net ir aktualiai neapmąstydamas savęs, išsaugo privilegiją pažinti save kaip savo paties atmintį (*no-verit se tamquam ipsa sit sibi memoria sui*) (trin. XIV.6.8), vos tik ėmęs egzistuoti, jis nesiliauja prisiminti, suvokti, mylėti save (*numquam sui meminisse, numquam*

se intellegere, numquam se amare) (trin. XIV.10.13). Tai galėtų reikšti, kad į *se nosse* derėtų žvelgti kaip į kažką pastovaus, nesiliaujančio, nuolatinio, o į *se cogitare* – kaip į fliktuojančio, stiprėjančio ir silpstančio (Yam, Dupont 2012: 35). Pažymėtina, jog Augustino atminties samprata, glaudžiai susaistyta su savęs pažinimo tema, numano ne vieną probleminį klausimą, reikalaujantį išsamesnio tyrimo: pavyzdžiui, kaip atsiranda atmintis; kada įsispaudžia savęs paties pėdsakas (*vestigium*), kuriuo sekant būtų galima save prisiminti; kaip gelbsti ar trukdo šiam savęs prisiminimo veiksmui kiti atminties turiniai. Šiame straipsnyje tų klausimų nesiimsime svarstyti, vien pažymėsime, jog kelti atminties ir tapatumo sau pačiam sąryšio klausimą Augustino kūryboje reiškia stoti į akistatą su priešara, kad atminčiai būti savimi pačia reiškia būti besiformuojančia, priimančia naujus turinius, o tapatumui – būti vientisam, o ne fragmentiškam, išsibarsčiusiam, kurį reikėtų tarsi surinkti į vientisą dėlionę (O'Daly 1987: 148–151).

Po šių įžvalgų ankstesniame skyrelyje deklaruotas proto ir gimstančio, ištariaimo, pamatomo savęs paties pažinimo, kaip dviejų *substantiae*, lygiavertiškumas tampa vargiai pateisinamas. Kita vertus, ir preciziškas ontologinių svorių skirtumo nustatymas veikiau yra išbandymas, o ne lengvai išsprendžiamas uždavinys. Užduotį sunkina subordinacijos inversijos požymiai: teigiama, kad protas ne tik save pažįsta (*ipsa cognoscit*), bet ir yra savęs pažintas (*ipsa cognoscitur*) (trin. IX.4.4), savęs paties pažinimui suteikiamas pažįstančiojo (*noscens*) statusas (trin. IX.5.8). Skiriamosios ribos tarp substancijos ir akcidencijos kvestionavimo linkme leidžia žengti ir teiginys, jog

paliovus pažinimui, kuriuo protas pats save pažįsta (*notitia qua se mens novit*), protas liaujasi buvęs pažįstančiuoju (*sciens*) (trin. IX.4.6). Nors šios pastabos nėra pakankamos įsteigti abipusę subordinacijos kryptį tarp *mens* ir *notitia sui*, visgi punktyriškai nubrėžia alternatyvią probleminę liniją.

Mens ir notitia sui – tas pats ontologinis vienetas

Galima būtų pasitenkinti lig šiol pateiktais konfliktuojančiais pareiškimais ir jais užbaigti Augustino svarstymų reljefo brėžinį. Tačiau dabar kaip tik metas naujam brūkšniui šiame brėžinyje – skirties tarp proto ir savęs paties pažinimo panaikinimo galimybei, t. y. jų suliejimo į vieną ontologinį vienetą galimybei. Žengti žingsnį proto ir jo aktų sutapimo, neišdalijimo į paskirus ontologinius vienetus linkme Augustinas kviečia tolesniais klausimais: neįau protas viena savo dalimi žvelgia į kitą dalį (*alia sua parte aliam partem suam videt*), kai mąstydamas susidaro savo paties vaizdą (trin. XIV.6.8)? Iš kur protas gali būti paimtas, jei ne iš savęs (*unde igitur aufertur mens, nisi a se ipsa*)? Kur jis gali būti padėtas, jei ne priešais save (*ubi ponitur in conspectu suo, nisi ante se ipsam*)? Jei pripažinsime bent minimalų judesį, vykstantį prote, teks sutikti, jog proto nebus ten, kur ką tik pamanėme, kad jo būta (*non ibi erit ubi erat*). Jei protas iš tiesų pakeitė vietą, kad būtų pamatytas, tada kokią vietą užims, iš kurios žvelgs į save? Galbūt jis padvigubės, kad būtų ir čia, ir ten, t. y. vietoje, iš kurios galėtų matyti (*conspicere*), ir vietoje, kurioje galėtų būti pamatytas (*conspici possit*)? Galbūt jis bus savyje (*in se*), kad būtų matantysis, ir bus priešais save (*ante*

se), kad būtų matomas? Augustino abejonę įsteigtos distancijos tarp *mens* ir *notitia sui* aiškinamąja verte taip pat atskleidžia pareiškimas, jog protą mąstydami tarsi vieną dalyką, o savo paties akivaizdą tarsi kitą (*quasi aliud sit ipsa, aliud conspectus eius*), protą mąstydami tarsi padvigubintą (*quasi geminatur*), pasiektume vien išgalvotų kūnų vaizdinius (*corporum fictas imagines*), t. y. žemesnius už proto prigimtį dalykus (trin. XIV.6.8). Pastangą atsisakyti šių *quasi*, kaip įsiūlančių nepateisinamą sprendimo liniją, suponuoja tokie teiginiai kaip: savęs paties pažinimas nėra kokios nors kitos prigimties nei protas (*neque ex alia natura est eius cognitio*) (trin. IX.4.4), proto savęs paties akivaizda priklauso proto prigimčiai (*aliquid pertinens ad eius naturam*) (trin. XIV.6.8) ir galiausiai protas nėra sau kažkas atsitiktinio, pašalinio, svetimo, atėjusio iš kitur nei jis pats (*neque enim adventicia sibi ipsa est*) (trin. XIV.10.13).

Čia svarbu sugrįžti prie dar pradžioje minėto svarstymo *De Trinitate* ypatumo – mentalinių triadų įsteigimo. Proto, pažįstančio save patį, klausimas svarstomas neatsietai nuo *amor sui* dedamosios. Viena vertus, ji pristatoma kaip trečiasis (*tertius*), tarsi esantis jų viduryje (*quasi medius*) triados narys (trin. IX.8.13) – taigi šis tas ontologine prasme trapesnio. Kita vertus, naikinamos bet kokios dominavimo vienas kito atžvilgiu galimybės: *mens* nėra visuma, o *notitia sui* ir *amor sui* tarytum jo dalys (*quasi partes*), jie nėra nei trys lygios dalys (*aequales partes*), nei susiplakantys į vieną mišinį (*commixtio*) trys elementai (trin. IX.4.7). Sąryšiai tarp šios trijulės ypatingi tuo, kad, protui visiškai pažįstant save (*se totam novit*) ir visiškai mylint save (*totam se amat*), pažinimas ir meilė pasklinda po jį

visą (*per totum eius*), taigi tai nėra dalys, pagal apibrėžimą negalinčios apimti visumos. Atkreiptinas dėmesys, jog pamąstydamas visiško savęs pažinimo galimybę Augustinas protui nesuteikia teisės laviruoti tarp skirtingų savęs pažinimo laipsnių. Prielaida, kad protas iš dalies save pažįsta ir iš dalies savęs nepažįsta (*ex parte se novit, ex parte non novit*) (trin. X.4.6), yra atmetama. Kadangi, net jei pamąstytume atvejį, kad protas žino tik šį tą apie save (*aliquid de se scit*), šio akto įvykdymo sąlyga, anot Augustino, būtų disponavimas visišku savęs paties pažinimu (*scit se totam*) – išėities taškas, nukreipiantis į šį tą apie save, turi būti sau pačiam visa apimtimi pasiekiamas protas. Nors dalinio savęs pažinimo atvejis nėra numatomas, jo neišvengiamybę galėtų liudyti jau vien tai, kad *notitia sui* yra ne kartą pristatoma kaip užduotis, kurią ne taip jau paprasta įvykdyti (Gioia 2008: 205–207). Tvirtindamas, jog šioji trijulė yra šis tas viena (*tria unum sunt*) (trin. IX.4.4), šis tas neperskiriama (*inseparabilia*) (trin. IX.5.8) ir galiausiai, jog tai yra viena substancija (*una substantia vel essentia*), Augustinas iš tiesų pasiūlo pamąstyti tokį tašką, iš kurio žvelgiant triados narių paskirumo įspūdis išsisklaido, praranda ankstesnę reikšmę. Vaizdžiai kalbant, pasiūloma manyti, kad brėžinio lapas, vaizduojantis proto sampratos eskizą, yra ne mažiau svarbus už patį brėžinį jame – rašalas neturi galios jo išdalyti taip, kad jis prarastų tvaraus vieneto statusą. Arba, jei triados narius šiame lape pažymėtume kaip vienodai vienas nuo kito nutolusius taškus, galėtume svarstyti ir tolesnį pavyzdį: sutelkus žvilgsnį į vieną tašką, būtinai ir kiti du nepradingsta iš mūsų akiračio, nors tuo metu ir nėra dominuojantys; perkėlus

žvilgsnį prie dviejų taškų, būtinai ir likęs trečias išlieka akiratyje; žvilgsnį praplėtus iki visų trijų taškų, regint juos tarsi vieną vienetą, net ir šioji pagava turi savo akiračių – lapą popieriaus, dėl kurio jie apskritai turi sąlygas pasiskirstyti, atsitolinti vienas nuo kito, t. y. būti suvokiami kaip trys.

Išvados ir tolesnės klausimo sprendimo perspektyvos

Augustinas, *De Trinitate* svarstydamas save pažįstančio proto klausimą, vadovaujasi tarpusavyje nederančiomis prielaidomis ir leidžia galioti jų visų sekmenims. Proto savęs paties pažinimo aktas, viena vertus, svarstomas kaip atskiras ontologinis vienetas, įgaunantis ir substancijos, ir akciden-cijos statusą. Kita vertus, skirtas tarp proto ir savęs paties pažinimo yra panaikinama, *mens* ir *notitia sui* veikiau svarstomos kaip dvi skirtingos sąvokos, nurodančios tą patį ontologinį vienetą. Šios sprendimo kryptys cirkuliuoja *fautes de mieux* statusu, nė viena iš jų netampa galutiniu Augustino žodžiu tiriamu klausimu. Atsisakymas pateikti labiau apibrėžtą atsakymą, mūsų manymu, kyla iš siekio atšaukti tarp materialiosios ir inteligibiliosios plotmių *via analogiae* galimybę. Kitaip sakant, Augustino intencija yra parodyti, kad materialiajai plotmei tirti tinkantys pažinimo principai negali būti savaime perkeliama į inteligibiliosios plotmės tyrimą. Siekiant žengti didesnės precizijos linkme, vertėtų atidžiau įsižiūrėti į Augustino ir Aristotelio minties sąlyčio taškus. Šį žingsnį pateisina ne tik paties Augustino eksplicitinis pareiškimas apie ankstyvą pažintį su Aristotelio *Kategorijomis* (conf. IV.16.28) ir ne kartą siūlomos dešimties kategorijų, kaip *categoriae* arba

praedicamenta, rikiuotės (conf. IV.16.28, trin. V.1.2, trin. V.7.8). Judėti šia linkme kviečia ir intriguojanti istorinė aplinkybė: nuo VIII a. pabaigos (Alkuino dėka) iki XVII a. pabaigos (šv. Mauro benediktinams atlikus Augustino *corpus* apvalymą nuo abejotinos autorystės tekstų) *Categoriae Decem* – šiandien įgaunantis *Pseudo-Augus-*

tini Categoriae Decem ar *Pseudo-Augustini Paraphrasis Themistianiana* antraštės – buvo laikomas paties Augustino tekstu (Lössl 2012: 101). Žengti šia interpretacine kryptimi reikštų kurti atsvarą nuomonei, remiančiai Augustino, kaip gebančio meistriškai pritaikyti patirties duomenis prie iš anksto priimtų teologinių schemų, įvaidį.

Šaltiniai

Aristotle, 1933–1935. *The Metaphysics* (Loeb Classical Library). Transl. by H. Tredennick. London: William Heinemann; Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Augustine, 1963. *The Trinity* (The Fathers of the Church: A New Translation). Transl. by S. McKenna. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press.

Augustine, 1991. *The Trinity* (The Works of Saint Augustine: A Translation for the 21st Century). Transl. by E. Hill, ed. J. E. Rotelle. Brooklyn, New York: New City Press.

Augustinus, 1845, 1865. Confessionum; Enarrationes in Psalmos; Sermones; De Trinitate, in J.-P. Migne (Ed.). *Sancti Aurelii Augustini Opera Omnia, Patrologia Latina*. Vol. 32, 36, 38, 42. Paris. Prieiga per internetą: <https://www.augustinus.it/latino/index.htm>.

Library of Latin Texts (LLT), 2018. Turnhout: Brepols.

Plato, 2003. *Respublica*, in S. R. Slings (Ed.). *Platonis Rempublicam*. Oxford: Oxford University Press.

Plotinus, 1984. *Enneads V*. Transl. by A. H. Armstrong. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd.

Literatūra

Ayres, L. 2007. “It’s not for Eatin’ – It’s for Lookin’ through”: Memoria, Intellegentia, Voluntas and the Argument of Augustine’s *De*

Trinitate IX–X, in L. O. Ayres, D. V. Twomey (Eds.). *The Mystery of the Holy Trinity in the Fathers of the Church. The Proceedings of the Fourth International Patristic Conference, Maynooth, 1999*. Dublin: Four Courts Press: 37–64.

Ayres, L. 2017. *De Contemplativa Sapientia: A Reading of Augustine’s De Trinitate XIV*, paper presented to the conference *XLIX Settimana Agostiniana Pavese: Il ‘De Trinitate, libri XIII–XV’* held in Pavia 20/04/2017.

Booth, E. 1977. St. Augustine’s *Notitia Sui* Related to Aristotle and the Early Neo-Platonists, in *Augustiniana* 27: 70–132, 364–401.

Brachtendorf, J. 2010. Mens, in C. Mayer et al. (Eds.). *Augustinus-Lexikon*. Vol. 3. Basel: Schwabe: 1270–1280.

Brittain, C. 2012. Intellectual Self-Knowledge in Augustine (*De Trinitate* 14.7–14), in E. Bermon, G. O’Daly (Eds.). *Le De Trinitate de Saint Augustin: Exégèse, Logique et Noétique. Actes du Colloque International de Boudeaux, 16–19 Juin 2010*. Paris: Institut d’Études Augustiniennes: 313–330.

Chiaradonna, R. 2014. Substance, in S. Slaveva-Griffin, P. Remes (Eds.). *The Routledge Handbook of Neoplatonism*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group: 216–230.

Crouse, R. D. 1985. St. Augustine’s *De Trinitate: A Philosophical Method*, in E. A. Livingstone (Ed.). *Papers presented to the Seventh International Conference on Patristic Studies held in Oxford 1975, part II*. Berlin: Akademie-Verlag: 501–510.

Gioia, L. 2008. *The Theological Epistemology of Augustine's De Trinitate*. Oxford: Oxford University Press.

Horn, C. 2012. Augustine's Theory of Mind and Self-Knowledge: Some Fundamental Problems, in E. Bermon, G. O'Daly (Eds.). *Le De Trinitate de Saint Augustin: Exégèse, Logique et Noétique. Actes du Colloque International de Boudeaux, 16–19 Juin 2010*. Paris: Institut d'Études Augustiniennes: 205–220.

Hölscher, L. 1986. *The Reality of Mind: Augustine's Philosophical Arguments for the Human Soul as a Spiritual Substance*. London, New York: Routledge & Kegan Paul.

Yam, C. Y., Dupont, A. 2012. A Mind-Centered Approach of Imago Dei. A Dynamic Construction in Augustine's de Trinitate XIV, in *Augustiniana* 62: 7–43.

King, P. 2012. Augustine's Trinitarian Examples, in *Medioevo* 37: 83–106.

Lössl, J. 2012. Augustine's Use of Aristotle's Categories in De Trinitate in Light of the History of the Latin Text of the Categories before Boethius, in E. Bermon, G. O'Daly (Eds.). *Le*

De Trinitate de Saint Augustin: Exégèse, Logique et Noétique. Actes du Colloque International de Boudeaux, 16–19 Juin 2010. Paris: Institut d'Études Augustiniennes: 99–122.

Moore, C. 2018. Heraclitus and "Knowing Yourself" (116 DK), in *Ancient Philosophy* 38 (1): 1–21.

O'Daly, G. 1987. *Augustine's Philosophy of Mind*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

O'Donovan, O. 1980. *The Problem of Self-Love in St. Augustine*. New Haven, London: Yale University Press.

Williams, R. 1993. The Paradoxes of Self-Knowledge in the De Trinitate, in J. T. Lienhard, E. C. Muller, R. J. Teske (Eds.). *Augustine: Presbyter Factus sum (Collectanea Augustiniana)*. Villanova: Augustinian Historical Institute; New York: Peter Lang: 121–134.

Williams, R. 2012. Preface, in E. Bermon, G. O'Daly (Eds.). *Le De Trinitate de Saint Augustin: Exégèse, Logique et Noétique. Actes du Colloque International de Boudeaux, 16–19 Juin 2010*. Paris: Institut d'Études Augustiniennes: vii–viii.

THE MIND WHICH KNOWS ITSELF – DOES IT SALUTE ITS OWN TWIN? AUGUSTINE'S DE TRINITATE

Gintarė Kurlavičiūtė

Summary

This paper focuses on Augustine's account of self-knowledge, with a particular reference to *De Trinitate*. One of its main peculiarities is that self-knowledge (*notitia sui*), self-love (*amor sui*) and the mind (*mens*) are constructed as a mental triad. It is claimed that this scheme revolves around some incompatible assumptions as *fautes de mieux*. Self-knowledge is brought into play as a separate ontological unit: not only as an accident but also as a substance. At the same time, mind and self-knowledge are considered as concepts that can be reduced into one ontological unit. It is suggested that the symbiosis of these different ways of consideration could be inspired by Augustine's attempt to cancel *via analogiae* between the corporeal and intelligible realms of reality.

Keywords: Augustine, mind, self-knowledge, self-love.